

OBWIESZCZENIE PIERWSZEGO PREZESA SĄDU NAJWYŻSZEGO

z dnia 1 lutego 1973 r.

o wytycznych wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej.

Na podstawie art. 28 ust. 3 ustawy z dnia 15 lutego 1962 r. o Sądzie Najwyższym (Dz. U. Nr 11, poz. 54) i § 6 uchwały Rady Państwa z dnia 22 maja 1962 r. w sprawie regulaminu Sądu Najwyższego (Monitor Polski Nr 45, poz. 210) ogłaszam uchwałę powziętą przez Sąd Najwyższy na posiedzeniu pełnego składu Izby Cywilnej w dniu 9 grudnia 1972 r., ustalającą wytyczne wymiaru sprawie-

dliwości i praktyki sądowej w zakresie stosowania przepisów art. 412 Kc i art. 197 Kpc.

Treść uchwały podana jest w załączniku do niniejszego obwieszczenia.

Pierwszy Prezes Sądu Najwyższego: *J. Bafia*

Załącznik do obwieszczenia Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego z dnia 1 lutego 1973 r. (poz. 53).

UCHWAŁA PEŁNEGO SKŁADU IZBY CYWILNEJ SĄDU NAJWYŻSZEGO

z dnia 19 grudnia 1972 r.

III CZP 57/71

Sąd Najwyższy ... na wniosek Prokuratora Generalnego PRL z dnia 23 lipca 1971 r. na podstawie art. 28 ust. 1 i 2 ustawy z dnia 15 lutego 1962 r. o Sądzie Najwyższym (Dz. U. Nr 11, poz. 54)

u c h w a l i ł :

wytyczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w zakresie stosowania przepisów art. 412 Kc i art. 197 Kpc.

Przepisy art. 412 Kc normują nową instytucję nie znaną poprzednio obowiązującemu prawu. Stanowi ona jeden ze środków przeciwdziałania przejawom naruszania porządku prawnego. Jej doniosłość wyraża się przede wszystkim w funkcji prewencyjno-wychowawczej.

W orzecznictwie sądów wystąpiły rozbieżności oraz wątpliwości co do przesłanek i zakresu stosowania art. 412 Kc, jak i związanego z nim art. 197 Kpc. W celu zapewnienia prawidłowego stosowania tych przepisów i jednolitości orzecznictwa Sąd Najwyższy — Izba Cywilna wyjaśnia, co następuje:

1. Przepadek przedmiotu świadczenia następuje z mocy samego prawa w chwili spełnienia świadczenia.

Brzmienie przepisu art. 412 Kc, a zwłaszcza zwrot „ulega przepadkowi”, prowadzi do wniosku, że przepadek świadczenia nie jest uzależniony od orzeczenia sądu, lecz następuje z chwilą, gdy zostają spełnione przesłanki w tym przepisie przewidziane. Z tą chwilą przedmiot świadczenia przechodzi z mocy prawa na rzecz Skarbu Państwa. Ponieważ spełnienie świadczenia staje się skuteczne dopiero z chwilą jego przyjęcia przez osobę, na której rzecz dokonano świadczenia zgodnie z wolą świadczącego, uznać należy, że przepadek następuje w chwili, gdy świadczenie zostaje przyjęte. Konsekwencją takiego unormowania jest to, że samo zaoferowanie świadczenia, jeżeli nie zostało przyjęte (np. odmówiono przyjęcia łapówki), nie powoduje przepadku. Podobnie nie następuje przepadek na skutek samego zaciągnięcia zobowiązania do spełnienia świadczenia w warunkach przewidzianych w art. 412 Kc. Powództwo o wykonanie takiego zobowiązania, nieważnego z mocy art. 58 Kc, podlega oddaleniu.

2. Przesłanką przepadku z art. 412 Kc jest, aby zarówno świadczenie spełnione w zamian za dokonanie czynu zabronionego, jak i realizacja celu czynności prawnej, miały charakter działania niegodziwego. Przez działanie niegodziwe rozumieć należy takie działanie, które zmierza bezpośrednio do pogwałcenia porządku prawnego i ze względu na rażąco niemoralne lub aspołeczne pobudki zasługuje na szczególne potępienie.

Sformułowanie art. 412 Kc, który przewiduje w razie spełnienia się określonych w nim przesłanek przepadek świadczenia, oraz ujęcie art. 58 Kc określającego, kiedy czynność prawna jest nieważna ze względu na jej treść,

są w pewnym zakresie do siebie zbliżone. Do obydwu bowiem tych artykułów ustawodawca wprowadził niektóre analogiczne przesłanki ich zastosowania. Tymi wspólnymi przesłankami są: sprzeczność — w wypadku art. 58 Kc czynności prawnej, a w wypadku art. 412 Kc celu tej czynności — z prawem lub z zasadami współzycia społecznego. Doprowadziło to do błędnej praktyki niektórych sądów, prowadzącej niejako do utożsamiania zakresu działania obydwu artykułów, a polegającej na przyjmowaniu, że w każdym wypadku sprzeczności czynności prawnej z prawem lub z zasadami współzycia społecznego wchodzi w rachubę obydwie sankcje, to jest zarówno nieważność, jak i przepadek.

Praktyka ta jest błędna. Już bowiem samo porównanie brzmienia obydwu artykułów prowadzi do wniosku, że nie każda czynność prawna naruszająca prawo lub zasady współzycia społecznego powoduje przepadek świadczenia, choć jest ex lege nieważna. O ile bowiem w wypadku art. 58 Kc chodzi o sprzeczność z prawem lub z zasadami współzycia społecznego treści czynności prawnej, o tyle w art. 412 Kc punkt ciężkości leży w zamiarze stron.

Z powyższego wynika, że zakres działania art. 412 Kc jest węższy od zakresu stosowania art. 58 Kc. Ten nasuwający się w sposób niemal oczywisty wniosek wymaga uściślenia przez wskazanie kryterium, które by pozwalało na rozgraniczenie sfery działania obydwu artykułów, a więc do wskazania, kiedy sprzeczność z prawem lub z zasadami współzycia społecznego rodzi skutek także w postaci przepadku, a kiedy powoduje tylko nieważność czynności prawnej.

Kierując się wskazanym wyżej celem instytucji przepadku przewidzianego w art. 412 Kc, można w drodze wykładni posłużyć się dla rozgraniczenia zakresu działania obydwu artykułów tradycyjnym dla wszystkich rozumiałym pojęciem niegodziwości i uznać, że do zastosowania art. 412 Kc nie wystarcza zwykła sprzeczność postępowania z prawem lub zasadami współzycia społecznego, lecz taka sprzeczność, która to postępowanie kwalifikuje jako niegodziwe. Przesłanki zastosowania sankcji przewidzianej w art. 412 Kc mają więc charakter kwalifikowany.

Kwalifikowany charakter tych przesłanek wyraża się w szczególności ujemnej z punktu widzenia moralnego lub społecznego ocenie świadczenia dokonanego za działanie zabronione przez prawo lub sprzeczne z zasadami współzycia społecznego. Niegodziwość oznacza więc, że działanie nią dotknięte zasługuje na powszechne potępienie z uwagi na niski moralnie lub społecznie szkodliwy jego charakter.

Jeżeli chodzi o wypadki świadczenia w zamian za dokonanie czynu zabronionego przez ustawę lub sprzecznego z zasadami współzycia społecznego, istotną jest przede wszystkim okoliczność, aby nastąpiło przysporzenie majątkowe w formie świadczenia z zamiarem wynagrodzenia za dokonanie czynu określonego w tej hipotezie. Obojętne jest przy tym, czy czyn ten został już dokonany przed

spełnieniem świadczenia, czy też ma być dokonany w przyszłości, jak również nie jest konieczne, by czyn ten w ogóle został dokonany. Element niegodziwości tkwi tutaj bądź w nakłanianiu drugiej osoby do popełnienia czynu zabronionego przez ustawę lub sprzecznego z zasadami współżycia społecznego przez dokonanie przysporzenia majątkowego, bądź też w aprobacie i wynagrodzeniu takiego czynu już popełnionego.

W rozumieniu art. 412 Kc jako zabroniony przez ustawę należy traktować czyn, którego popełnienie zagrożone jest karą sądową, a jako spreczny z zasadami współżycia społecznego — czyn godzący w zasady moralności socjalistycznej. Oczywiście wchodzi tu w rachubę wyłącznie czyny popełnione rozmyślnie. Przykładowo skutkiem przewidzianym w art. 412 Kc podlegają świadczenia spełnione tytułem wynagrodzenia funkcjonariuszy publicznych za wydanie decyzji sprzecznych z prawem, stanowiących nadużycie władzy (łapownictwo). Również udzielanie korzyści pracownikom państwowym, pracownikom przedsiębiorstw państwowych oraz organizacji spółdzielczych, nie będących funkcjonariuszami publicznymi w rozumieniu art. 120 § 11 Kk, w zamian za czynności sprzeczne z prawem wyczerpuje hipotezę art. 412 Kc.

Wyznaczenie wyraźnej, ostrej granicy, od której czyny zabronione lub cele czynności prawnych sprzeczne z ustawą lub zasadami współżycia społecznego mogą być uważane za niegodziwe w wyżej określonym znaczeniu, nie jest ani praktycznie, ani teoretycznie możliwe. Można co najwyżej wskazać pewne zasadnicze kierunki, w jakich powinno iść poszukiwanie skonkretyzowanych kryteriów oceny.

Sankcja przepadku z art. 412 Kc nie ma z reguły zastosowania do świadczeń spełnionych w wykonaniu czynności prawnych, chociażby cel ich był moralnie naganny, jeżeli prawo cywilne dla uchylenia szkodliwych skutków tych czynności przewiduje dla ochrony praw osób nimi dotkniętych szczególne środki prawne. Dotyczy to w szczególności działań na szkodę wierzycieli czynności prawnych, których skutki mogą być uchylone w drodze powództwa opartego na przepisie art. 527 i następnych Kc. To samo odnosi się do umów przewidzianych w art. 59 Kc oraz do czynności prawnych pozornych, nieważnych z mocy art. 83 Kc. Jeżeli jednak umowa pozorna ukrywa inną czynność prawną o celu niegodziwym, stosuje się do niej art. 412 Kc.

Przepadku z mocy art. 412 Kc nie uzasadnia sama przez się okoliczność, że spełnienie świadczenia nastąpiło w wykonaniu czynności prawnej dokonanej z naruszeniem bezwzględnie obowiązujących przepisów prawa cywilnego. Dotyczy to przede wszystkim umów zawieranych z naruszeniem przepisów ograniczających obrót nieruchomościami rolnymi. Umowy takie, w których kontrahenci zmierzają do przeniesienia własności nieruchomości, nie mają celu niegodziwego, podjęte zaś przez strony działania skierowane na naruszenie prawa są tylko środkiem do zrealizowania zamiaru stron i nie mają wpływu na kwalifikację czynności prawnej ze stanowiska art. 412 Kc.

Nie podlegają również działaniu art. 412 Kc czynności prawne z zakresu detalicznego obrotu towarami, dokonywane z naruszeniem regulujących ten obrót przepisów prawnych. W czynnościach tego rodzaju, zmierzających z reguły do uzyskania towarów deficytowych o charakterze konsumpcyjnym, nie można dopatrzeć się celu niegodziwego. Dotyczy to również naruszenia przepisów normujących wysokość cen. Czynności takie są niewątpliwie

społecznie szkodliwe, lecz ich zwalczanie należy do sfery prawa karnego i prawa o wykroczeniach. Stosownie do tego nie podlegają więc przypadkowi świadczenia spełniane w wykonaniu takich czynności prawnych, jak nabywanie artykułów konsumpcyjnych z tzw. nielegalnego handlu uprawianego bez właściwego zezwolenia, kupowanie towarów po cenach wyższych od cen normalnych, nabywanie bonów dolarowych Polskiej Kasy Opieki, biletów na widowiska od pokątnych sprzedawców, nabywanie od rolnika drewna pochodzącego z nielegalnego wyrębu z własnego lasu, korzystanie z płatnych usług rzemieślniczych osób nie mających uprawnień lub wymaganego zezwolenia na ich wykonywanie itd.

Przepis art. 412 Kc ma natomiast zastosowanie do transakcji towarami, które objęte są zakazem obrotu obwarowanym sankcjami karnymi ze względu na znaczną szkodliwość społeczną. Dotyczy to w szczególności czynności wchodzących w zakres handlu narkotykami, handlu alkoholem, zwłaszcza pochodzącym z potajemnego wyrobu, handlu wartościami dewizowymi itd. Niegodziwość celu tego rodzaju czynności leży w niebezpieczeństwie, jakim zagraża społeczeństwu rozpowszechnianie takich artykułów jak narkotyki czy alkohol, a jeżeli chodzi o handel dewizami — w wielkiej szkodliwości dla gospodarki narodowej, wynikającej z pomniejszenia zasobu dewiz.

3. Dalszą przesłanką przepadku przewidzianego w art. 412 Kc jest istnienie po stronie spełniającego i przyjmującego świadczenie świadomości niegodziwości zarówno celu czynności prawnej, jak i czynu zabronionego.

Wprawdzie z brzmienia art. 412 Kc wynika tylko wymaganie świadomości po stronie świadczącego, jednakże wykładnia logiczna prowadzi do wniosku, że świadomość niegodziwości musi występować także po stronie osoby przyjmującej świadczenie. W wypadku świadczenia w zamian za dokonanie czynu zabronionego przez ustawę lub sprzecznego z zasadami współżycia społecznego świadczenie stanowi wynagrodzenie za czyn przestępny lub niemoralny, spełnienie świadczenia ma stanowić zachętę do jego dokonania. W tym więc wypadku z istoty rzeczy spełniającego i przyjmującego świadczenie łączy wspólna niegodziwość. Przyjęcie świadczenia w zamian za dokonanie czynu zabronionego przez ustawę lub sprzecznego z zasadami współżycia społecznego jest co najmniej w takim samym stopniu niegodziwe, jak dokonanie świadczenia mającego taki cel.

Niegodziwość celu świadczenia w wykonaniu czynności prawnych, których dotyczy art. 412 Kc, musi być również objęta świadomością przyjmującego świadczenie. Wynika to z pojęcia celu. Przez cel bowiem czynności prawnej należy rozumieć skutek, jaki strony przez jej wykonanie zamierzają osiągnąć. Tak rozumiany cel musi wynikać z treści czynności prawnej i być wspólny dla obu stron. Nie może być uważany za cel czynności prawnej ukryty zamiar, jaki jedna ze stron pragnie osiągnąć przez wykonanie tej czynności, jeżeli druga strona tego zamiaru nie zna i go nie aprobuje.

Tylko dobrowolny udział stron w wykonaniu świadczenia o celu niegodziwym uzasadnia przepadek. Przepadek nie ma więc zastosowania do przedmiotu świadczenia spełnionego pod naciskiem okoliczności, które sprawiają, że spełnienie lub przyjęcie świadczenia traci cechę niegodziwości. Nie podlega zatem przypadkowi np. suma wpłacona na żądanie — za przyjęcie do szpitala chorego

wymagającego szybkiej pomocy lekarskiej. W takich wypadkach wpłacającemu należy się zwrot zapłaconej kwoty, co wynika z unormowania zawartego w art. 411 pkt 1 Kc.

4. Przedmiot świadczenia ulega przypadkowi w całości. Gdy obie strony spełniają świadczenia w wykonaniu zobowiązań z umowy wzajemnej, przypadkowi ulegają przedmioty obu tych świadczeń. Przepadek obejmuje przedmiot świadczenia bez względu na jego rodzaj, jeżeli ma wartość majątkową. Gdy świadczenie polega nie na zapłacie kwoty pieniężnej lub wydaniu rzeczy, lecz na wykonaniu czynności (np. usługi, praca), przypadkowi ulega wartość tych czynności.

W praktyce świadczenie z reguły jest objęte intencją niegodziwą w całości, co pozwala przyjąć jako zasadę, że i przedmiot tego świadczenia ulega w całości przypadkowi. Zasada ta ma szczególne znaczenie w odniesieniu do świadczeń spełnianych w wykonaniu umów wzajemnych o celu niegodziwym, gdy świadczący w zamian za własne świadczenie otrzymuje świadczenie wzajemne, wskutek czego uzyskane przez niego wzbogacenie obejmuje nie pełną wartość otrzymanego świadczenia, lecz tylko różnicę wartości. Zjawisko takie występuje np. przy handlu wartościami dewizowymi. W takich wypadkach przepadek obejmuje przedmioty obu świadczeń wzajemnych w całości, ponieważ według wyraźnego brzmienia art. 412 Kc przedmiotem przypadku jest nie wzbogacenie uzyskane z czynności prawnej o celu niegodziwym, lecz sam przedmiot spełnionego świadczenia lub jego wartość.

Jeżeli przedmiot jednego ze świadczeń wzajemnych nie ulega przypadkowi, ponieważ nie stanowi własności świadczącego (np. w razie sprzedaży rzeczy pochodzącej z kradzieży paserowi), przypadkiem objęty jest tylko przedmiot świadczenia wzajemnego.

Chociaż w praktyce przepadek z art. 412 Kc dotyczy z reguły świadczeń, których przedmiotem jest danie pieniędzy albo rzeczy oznaczonych co do tożsamości lub gatunkowo, jednak ogólne sformułowanie tego przepisu prowadzi do wniosku, że przepadek może dotyczyć wszelkiego rodzaju świadczeń, a więc również takich, których przedmiotem jest czynienie, jak np. świadczenie usług, pracy itp. Świadczenie może także polegać na złożeniu oświadczenia woli, którego skutkiem jest wzbogacenie przyjmującego to oświadczenie, jak to np. ma miejsce przy zwolnieniu z długu. W ostatnim wypadku przypadkowi ulega wartość korzyści uzyskanej przez przyjmującego świadczenie. Gdy świadczenie polega na dokonaniu przelewu wierzytelności lub innego prawa, Skarb Państwa staje się na skutek przypadku wierzycielem objętych przelewem wierzytelności lub uprawnionym z innych praw; może więc je realizować. Gdy przedmiotem świadczenia są usługi lub inne czynności (np. uszycie bezpłatnie ubrania przez krawca jako wynagrodzenie za „protekcję” w celu uzyskania przydziału mieszkania, oddanie w bezpłatne używanie samochodu za uzyskanie prawa jazdy), przedmiot świadczenia nie może być wydany w naturze, wobec czego zgodnie z dyspozycją art. 412 Kc zdanie ostatnie, przypadkowi i wydaniu Skarbowi Państwa podlega wartość wykonanych usług lub innych czynności. Wartość tę określa się według cen z chwili spełnienia świadczenia, a gdy chodzi o świadczenia o charakterze ciągłym (np. używanie samochodu), według cen z czasu trwania świadczenia.

5. Przepadek z art. 412 Kc daje Skarbowi Państwa samoistny tytuł do przedmiotu świadczenia, wskutek czego Skarb Państwa nie staje się następcą prawnym spełniającego świadczenie. Jeżeli więc przedmiotem świadczenia jest rzecz oznaczona co do tożsamości, Skarb Państwa na skutek przypadku staje się jej właścicielem i przysługują mu wszelkie prawa do tej rzeczy oraz wszelkie roszczenia wyływające z prawa własności. Jeżeli zaś przedmiotem świadczenia są rzeczy oznaczone gatunkowo, pieniądze lub papiery wartościowe, wreszcie usługi lub inne działania, Skarb Państwa staje się wierzycielem sum pieniężnych bądź stanowiących przedmiot świadczenia wykonanego w pieniądzu, bądź też stanowiących wartość pieniężną innych przedmiotów świadczenia.

Przepadek następujący z samego prawa z istoty swej powoduje nabycie pierwotne przedmiotu przypadku i tym samym wylacza następstwo prawne Skarbu Państwa w stosunku do osoby, której mienie zostało przypadkiem dotknięte. Na gruncie art. 412 Kc należy także przyjąć, że Skarb Państwa, stając się na skutek przypadku uprawnionym do żądania wydania przedmiotu spełnionego świadczenia, nie jest następcą prawnym świadczącego w zakresie roszczeń o zwrot spełnionego świadczenia — takie bowiem roszczenia świadczącemu w ogóle nie przysługiwały — lecz staje się wierzycielem przedmiotu świadczenia na podstawie samoistnego tytułu wynikającego z przypadku.

Na skutek tego po stronie spełniającego świadczenie nie powstaje w ogóle roszczenie o zwrot przedmiotu świadczenia na podstawie art. 411 pkt 1 Kc w związku z art. 410 § 2 Kc. Natomiast z chwilą spełnienia świadczenia powstaje z mocy art. 412 Kc bezpośrednio dla Skarbu Państwa roszczenie nie o zwrot, lecz o wydanie przedmiotu świadczenia. Jest to nowe roszczenie powstające ex lege i nie pozostające w żadnym związku z osobą świadczącego.

Na skutek przypadku Skarb Państwa staje się podmiotem praw związanych z przedmiotem spełnionego świadczenia, które może realizować w stosunku do osób zobowiązanych do jego wydania.

Zakres tych praw zależy od rodzaju przedmiotu świadczenia. Jeżeli przedmiotem przypadku jest nieruchomości lub rzecz ruchoma oznaczona co do tożsamości, Skarbowi Państwa przysługują wszystkie roszczenia, jakie wynikają z prawa własności. Jeżeli przedmiotem przypadku jest kwota pieniężna lub wartość przedmiotu świadczenia (zdanie ostatnie art. 412 Kc), Skarb Państwa staje się wierzycielem kwoty pieniężnej. Zasadę tę stosuje się także do wypadku, gdy świadczenie polega na daniu rzeczy oznaczonych co do gatunku.

6. Dłużnikiem Skarbu Państwa zobowiązanym do wydania przedmiotu świadczenia lub jego wartości jest w zasadzie osoba, która świadczenie przyjęła. Jeżeli osoba ta zwróciła przedmiot świadczenia lub jego wartość osobie spełniającej świadczenie, obowiązek wydania ciąży na tej osobie. Jeżeli przedmiotem świadczenia jest rzecz oznaczona co do tożsamości i rzecz ta została zhyta osobie trzeciej, Skarb Państwa może dochodzić wydania rzeczy przeciwko tej

osobie, chyba że chronią ją przepisy o nabyciu własności w dobrej wierze. Nieodpłatne zbycie przedmiotu przepadku osobie trzeciej nie zwalnia zbywcy od obowiązku wydania Skarbowi Państwa jego wartości.

Ponieważ przepadek następuje w chwili, gdy świadczenie zostaje spełnione i przechodzi do majątku przyjmującego, ten ostatni z natury rzeczy staje się dłużnikiem Skarbu Państwa i jest zobowiązany do wydania tego, co otrzymał na skutek świadczenia.

Jeżeli przyjmujący świadczenie zwrócił jego przedmiot świadczącemu (np. ten, kto otrzymał łapówkę, zwrócił ją dającemu, kto przyjął usługi, zapłacił za nie), wówczas na niego przechodzi obowiązek wydania, przepadek bowiem jego przede wszystkim powinien dotknąć; w przeciwnym razie, to znaczy, gdyby obowiązek wydania ciążył nadal na przyjmującym świadczenie, w ostatecznym wyniku poniósłby on ciężar wydania dwukrotnie, ponieważ wobec nieważności czynności prawnej nie mógłby dochodzić przeciwko świadczącemu ponownego wydania zwróconego mu przedmiotu świadczenia.

Z dyspozycji zawartej w zdaniu ostatnim art. 412 Kc wynika, że zużycie, a nawet nie zawiniona utrata przedmiotu świadczenia przez przyjmującego, nie zwalnia go od obowiązku wydania Skarbowi Państwa jego wartości. Należy podkreślić, że ten obowiązek przyjmującego świadczenie do wydania jego wartości jest znacznie szerszy od obowiązku wydania wartości korzyści przez wzbogaconego na podstawie przepisów o bezpodstawnym wzbogaceniu (art. 409 Kc).

Chociaż art. 412 Kc wymienia tylko zużycie lub utratę przedmiotu świadczenia, nie wspominając o jego zbyciu, to jednak logiczna wykładnia tego przepisu prowadzi do wniosku, że również zbycie — tak odpłatne, jak i nieodpłatne — przedmiotu świadczenia przez przyjmującego nie zwalnia go od obowiązku wydania Skarbowi Państwa jego wartości. Trudno bowiem byłoby znaleźć słuszną rację, dla której ustawodawca, obciążając przyjmującego świadczenie obowiązkiem wydania Skarbowi Państwa wartości przedmiotu niegodziwego świadczenia pomimo nie zawinionej przez niego jego utraty, wyłączałby spod działania normy zawartej w zdaniu ostatnim art. 412 Kc sytuację, gdy przyjmujący niegodziwe świadczenie świadomie zbywa jego przedmiot w drodze czynności prawnej.

Szczególne sytuacja zachodzi, gdy przedmiotem niegodziwego świadczenia jest rzecz ruchoma oznaczona co do tożsamości. Ponieważ Skarbowi Państwa jako właścicielowi z mocy przepadku przysługuje roszczenie windykacyjne przeciwko każdemu, kto ma rzecz w swoim władaniu, nie można odmówić mu takiego roszczenia przeciwko trzeciemu, który nabył rzecz od przyjmującego świadczenie. Jednakże fakt przysługiwania Skarbowi Państwa roszczenia windykacyjnego przeciwko nabywcy nie zwalnia przyjmującego świadczenie od odpowiedzialności za wartość wyzbytej rzeczy przewidzianej w art. 412 Kc. Skarbowi Państwa służy więc wybór: albo roszczenia przeciwko przyjmującemu świadczenie o wydanie wartości zbytej rzeczy, albo roszczenia windykacyjnego przeciwko nabywcy. Zaspokojenie jednego z roszczeń zwalnia drugiego dłużnika, lecz nie występuje tu solidarność zobowiązania.

Nabywcy rzeczy ruchomej przysługuje ochrona przewidziana w art. 169 § 1 Kc, a nabywca nieruchomości może powołać się na rękojmię wiary publicznej ksiąg wie-

czystych, żaden bowiem przepis nie pozbawia nabywcy tej ochrony co do rzeczy objętych przepadem z art. 412 Kc.

Do przedmiotu przepadku z art. 412 Kc nie ma zastosowania przepis art. 407 Kc dotyczący bezpodstawnego wzbogacenia i stanowiący, że w razie rozporządzenia przez wzbogaconego uzyskaną korzyścią na rzecz osoby trzeciej bezpłatnie obowiązek wydania tej korzyści przechodzi na nabywcę. Przepis bowiem art. 412 Kc w zakresie skutków przepadku oraz wynikających z niego obowiązków ma charakter przepisu szczególnego, który uchyla stosowanie normy ogólnej, jaką jest przepis art. 407 Kc.

7. Obowiązek wydania Skarbowi Państwa przedmiotu świadczenia obejmuje oprócz samego przedmiotu uzyskane korzyści, a gdy przedmiotem przepadku jest kwota pieniężna, odsetki od tej kwoty od daty przyjęcia świadczenia. Jeżeli obowiązek wydania kwoty pieniężnej powstał na skutek utraty lub zużycia przedmiotu świadczenia w dacie późniejszej po przyjęciu świadczenia i stanowi jego wartość, odsetki należą się od tej daty późniejszej. Do nakładów poczynionych na rzecz stanowiącą przedmiot przepadku przez osobę zobowiązaną do jego wydania ma zastosowanie przepis art. 408 § 2 Kc.

U podstaw unormowania zawartego w art. 412 Kc leży myśl, aby osoby działające w sposób i w zamiarze niegodziwym nie osiągnęły z tego żadnych korzyści. Dlatego, jeżeli przedmiot świadczenia w okresie od chwili przyjęcia go do chwili wydania Skarbowi Państwa przynosił korzyści (naturalne lub cywilne), zgodne z powyższym założeniem jest, aby pobrane korzyści zostały również wydane Skarbowi Państwa. Za takim stanowiskiem przemawia także okoliczność, że przyjmujący świadczenie pobiera korzyści wiedząc, iż przedmiot świadczenia stanowi własność Skarbu Państwa i że korzyści mu się nie należą.

Z zasady, że przyjmujący świadczenie o celu niegodziwym nie powinien osiągnąć żadnej korzyści, wynika również obowiązek płacenia odsetek, jeżeli roszczenia Skarbu Państwa o wydanie przedmiotu świadczenia mają być zrealizowane w postaci sumy pieniężnej. Przyjmujący świadczenie o celu niegodziwym, którego przedmiot podlega przepadkowi z mocy art. 412 Kc, ma obowiązek niezwłocznego wydania go Skarbowi Państwa. Ze względu na szczególny charakter tego zobowiązania, którego źródłem jest przepis ustawy, a przesłanką działanie o celu niegodziwym, należy uznać, że jest ono wymagalne z chwilą przyjęcia świadczenia bez potrzeby wzywania dłużnika do wykonania (art. 455 Kc), od tej bowiem chwili dłużnik opóźnia się ze spełnieniem świadczenia (art. 481 Kc).

Jeżeli jednak przedmiotem świadczenia była rzecz oznaczona co do tożsamości, a zobowiązanie wydania Skarbowi Państwa kwoty pieniężnej powstało na skutek zużycia lub utraty tej rzeczy (art. 412 Kc zdanie ostatnie), należne od tej kwoty odsetki liczyć należy od daty powstania zobowiązania pieniężnego (tj. zużycia lub utraty przedmiotu w naturze), przy czym ciężar dowodu, że zobowiązanie pieniężne powstało po dacie przyjęcia świadczenia, spoczywa na dłużniku. Skoro bowiem odsetki biegają — stosownie do art. 481 Kc — tylko od zobowiązań pieniężnych, nie mogą być liczone za okres, w którym przedmiotem zobowiązania było wydanie rzeczy w naturze.

Jeżeli osoba zobowiązana z mocy art. 412 Kc do wydania Skarbowi Państwa przedmiotu świadczenia dokonała na ten przedmiot nakładów, może żądać ich zwrotu tylko o tyle, o ile zwiększają wartość tego przedmiotu w chwili jego wydania. Zasada przewidziana w art. 408 § 2 Kc dla stosunków powstających na gruncie bezpodstawnego wzbogacenia w sytuacji, gdy wzbogacony był w złej wierze, powinna mieć zastosowanie również do zobowiązania wynikającego z art. 412 Kc, skoro przyjmujący świadczenie jest świadomy jego niegodziwości.

8. Okoliczność, że przedmiot świadczenia spełnionego w warunkach przewidzianych w art. 412 Kc może ulec przypadkowi na podstawie orzeczenia sądowego wydanego w postępowaniu karnym (art. 48 Kk) wszczętym w związku ze spełnieniem świadczenia, nie wyłącza tego przedmiotu spod przepadku z art. 412 Kc.

Ani kodeks cywilny, ani kodeks karny nie normują stosunku zachodzącego pomiędzy instytucją przepadku z art. 412 Kc a przypadkiem jako karą dodatkową przewidzianą w art. 48 Kk. W tych warunkach, ponieważ przepadek z art. 412 Kc następuje z mocy prawa już w chwili spełnienia świadczenia, podczas gdy o przypadku, jako karze dodatkowej, orzeka sąd karny w orzeczeniu kończącym postępowanie karne, pierwszeństwo należy dać przypadkowi *ex lege* i uznać, że na przejście przedmiotu świadczenia na własność Skarbu Państwa nie ma wpływu okoliczność, iż w późniejszym postępowaniu karnym sąd mógłby orzec również o przypadku tego przedmiotu w orzeczeniu konstytutywnym. Ponieważ w chwili orzekania przez sąd karny przedmiot ten stanowi już własność Skarbu Państwa z mocy art. 412 Kc, orzekanie o przypadku w postępowaniu karnym jest zbędne.

9. Przepis art. 412 Kc nie działa wstecz.

W prawie cywilnym obowiązuje powszechna zasada, że ustawa nie działa wstecz, chyba że inaczej stanowi przepis prawny lub wynika to z natury konkretnej normy (art. 3 Kc).

W odniesieniu do art. 412 Kc żadna z tych okoliczności nie wchodzi w rachubę. Przepis art. XLIX Przepisów wprowadzających Kodeks cywilny, zawierający normy prawa międzyczasowego, dotyczące zobowiązań, przewiduje wprawdzie wyjątek od powyższej zasady, ograniczając jednak stosowanie przepisów Kodeksu w odniesieniu do skutków prawnych takich tylko zdarzeń, które nastąpiły po dniu wejścia w życie Kodeksu, a które nie są związane z istotą stosunku prawnego. Takim właśnie zdarzeniem w rozumieniu powołanego przepisu jest spełnienie świadczenia w okolicznościach uzasadniających przepadek przewidziany w art. 412 Kc, z czego wynika, że przepis ten nie ma zastosowania do świadczeń spełnionych przed wejściem w życie Kodeksu.

10. Przepis art. 197 Kpc ma zastosowanie tylko wówczas, gdy nastąpiło już spełnienie świadczenia. Nie ma on natomiast zastosowania w procesie o ustalenie nieważności czynności prawnej ani w procesie, w którym przedmiotem sporu jest dochodzenie spełnienia świadczenia wzajemnego kontrahenta czynności prawnej objętej hipotezą art. 412 Kc.

Poza wypadkiem wytoczenia powództwa przez Skarb Państwa lub na jego rzecz przez prokuratora (art. 55 Kpc) dochodzenie roszczeń przewidzianych w art. 412 Kc unor-

mowane zostało w art. 197 Kpc. Przepis ten reguluje zagadnienie przekształceń podmiotowych procesu w sytuacji, gdy w toku sprawy o zwrot świadczenia okaże się, że przedmiot świadczenia uległ przypadkowi na rzecz Skarbu Państwa na podstawie art. 412 Kc. W takiej sytuacji czynna legitymacja procesowa do żądania wydania przedmiotu świadczenia lub jego wartości przysługuje nie osobie dochodzącej zwrotu przedmiotu świadczenia, lecz Skarbowi Państwa (art. 412 Kc). W związku z tym sąd stosownie do art. 197 Kpc zawiadamia z urzędu o toczącym się procesie prokuratora oraz właściwy do spraw finansowych organ prezydium powiatowej (miejskiej, dzielnicowej) rady narodowej.

Podstawą tego zawiadomienia jest stwierdzenie spełnienia świadczenia w warunkach przewidzianych w art. 412 Kc i fakt, że toczy się proces o zwrot tego, co było przedmiotem świadczenia. Przepis art. 197 Kpc nie ma natomiast zastosowania w procesie o ustalenie nieważności czynności prawnej, przedmiotem bowiem sporu w takim procesie nie jest jeszcze zwrot przedmiotu spełnionego świadczenia lub jego wartości. W tego rodzaju procesie prokurator może wziąć udział na zasadach ogólnych (art. 60 Kpc), a niezależnie od tego wytoczyć osobno powództwo o realizację roszczeń z art. 412 Kc, jeżeli zostały spełnione przesłanki z tego przepisu. Przepis art. 197 Kpc nie ma także zastosowania w procesie, w którym przedmiotem sporu jest dochodzenie spełnienia świadczenia wzajemnego przez kontrahenta czynności prawnej objętej hipotezą tego przepisu. Podstawą bowiem takiego procesu nie jest fakt spełnienia świadczenia, co jest założeniem art. 197 Kpc. Ustawodawca nie przyjął rozwiązania, według którego Skarbowi Państwa przysługiwałoby roszczenie o spełnienie zobowiązania z czynności prawnej mającej cel niegodziwy. Nie można bowiem domagać się wykonania zobowiązania z czynności prawnej nieważnej.

11. Wyrok wydany na podstawie art. 412 Kc ma charakter wyroku zasadzającego świadczenie. Stwierdzenie, że przedmiot świadczenia (jego wartość) uległ przypadkowi na rzecz Skarbu Państwa, następuje w uzasadnieniu wyroku.

Okoliczność, że przepadek przedmiotu świadczenia na podstawie art. 412 Kc następuje z mocy samego prawa, czyni nie tylko zbędnym, ale i niedopuszczalnym wydanie osobnego orzeczenia ustalającego, że przedmiot świadczenia spełnionego w warunkach określonych w art. 412 Kc uległ przypadkowi na rzecz Skarbu Państwa.

Treścią wyroku wydanego w procesie o realizację roszczeń z tytułu przepadku przedmiotu świadczenia na podstawie art. 412 Kc jest zasądzenie — stosownie do okoliczności danego wypadku — określonej kwoty, stanowiącej wartość przedmiotu świadczenia lub nakazanie wydania Skarbowi Państwa określonej rzeczy. Wyrok zatem w tego rodzaju procesie jest wyrokiem orzekającym o świadczeniu.

O tym, że przedmiot świadczenia lub jego wartość uległy przypadkowi, sąd rozstrzyga wyłącznie w uzasadnieniu wyroku jako przesłance prejudycjalnej.

12. Jeżeli w toku postępowania rewidyjnego okaże się, że do przedmiotu spełnionego świadczenia ma zastosowanie art. 412 Kc, zaskarżony wyrok wydany w procesie bez zawiadomienia podmiotów wskazanych w art. 197 Kpc podlega uchyleciu i sprawa przekazaniu do ponownego rozpoznania.

W postępowaniu przed sądem rewizyjnym wyłączone jest stosowanie między innymi art. 197 Kpc (art. 393 § 1 Kpc). Może się jednak w toku tego postępowania okazać, że do przedmiotu spełnionego świadczenia ma zastosowanie art. 412 Kc. Wówczas zaskarżony wyrok uwzględniający powództwo o zwrot świadczenia w sensie przewidzianym w art. 197 Kpc podlega uchyleniu i sprawa przekazaniu do ponownego rozpoznania sądowi pierwszej instancji ze względu na uchybienie przepisowi art. 197 Kpc, który nakłada na sąd obowiązek zawiadomienia z urzędu o toczącym się procesie o zwrot spełnionego świadczenia. Niezastosowanie przez sąd pierwszej instancji art. 197 Kpc należy zakwalifikować jako podstawę rewizyjną niewyjaśnienia wszystkich okoliczności faktycznych istotnych dla rozstrzygnięcia sprawy (art. 381 § 1 Kpc).

W taki sam sposób — stosownie do okoliczności — powinien postąpić sąd rewizyjny wówczas, gdy sąd pierwszej instancji oddalił powództwo o zwrot spełnionego świadczenia, wytoczone przez osobę, która spełniła świadczenie, przeciwko osobie, która świadczenie przyjęła. Względędy bowiem ekonomii procesowej i charakter instytucji unormowanej w art. 412 Kc wymagają również w takiej sytuacji zapewnienia możliwości kontynuowania procesu z konsekwencjami wynikającymi z art. 197 Kpc.

13. Sąd w postępowaniu cywilnym samodzielnie w granicach związania z art. 11 Kpc rozstrzyga o tym, czy prawomocny wy-

rok skazujący przesądza w sposób pozytywny o istnieniu przesłanek z art. 412 Kc.

Do ustaleń, którymi jest związany sąd w postępowaniu cywilnym na podstawie art. 11 Kpc, należy również określenie osoby sprawcy przestępstwa. Przez pojęcie sprawcy przestępstwa należy zgodnie z prawem karnym rozumieć osobę, która w formie dokonania, usiłowania itd. urzeczywistnia istotę przestępstwa. Związanie ustaleniami w sensie art. 11 Kpc nie dotyczy osoby, która nie została skazana, choćby nawet ta inna osoba (np. dająca łapówkę) została wymieniona w sentencji wyroku skazującego. Okoliczność bowiem, że sąd karny może dokonywać ustaleń także co do innych osób nie oskarżonych w sprawie, nie może mieć wpływu na rozszerzenie zakresu stosowania art. 11 Kpc pod względem podmiotowym.

Od zagadnienia zakresu podmiotowego związania sądu cywilnego ustaleniami wyroku skazującego należy odróżnić kwestię materialno-prawnego znaczenia takiego wyroku z punktu widzenia przesłanek stosowania art. 412 Kc. Sąd karny uznając oskarżonego za winnego popełnienia określonego przestępstwa, nie rozstrzyga o zamierzonym przez oskarżonego celu w rozumieniu art. 412 Kc. Pojęcie niegodziwości nie stanowi bowiem elementu, o którym rozstrzyga sąd w postępowaniu karnym. Niegodziwości celu sąd w postępowaniu cywilnym może dopatrzeć się w okolicznościach leżących poza ramami stanu faktycznego określonego w przepisie prawa karnego. O niegodziwości celu rozstrzyga więc samodzielnie sąd w postępowaniu cywilnym.